

Особливості становлення демократії та впровадження демократичних цінностей в Україні й світі

Віктор ШВЕЦЬ,
голова Комітету Верховної Ради
України з питань законодавчого
забезпечення правоохоронної
діяльності

Юна ШАЙХАЛІЄВА,
помічник народного депутата
України, студентка Київського
національного університету
імені Т. Г. Шевченка

Сьогодні демократія є найза-
требуванішою формою політичного
устрою суспільства, що дає
можливість людям не тільки оби-
рати керівників, а й контролюва-
ти владу. Незважаючи на всі про-
блеми, що постають у рамках
демократичної форми організації
суспільства, його державно-полі-
тичного устрою, саме влада народу
найкраще справляється з виклика-
ми сучасності.

Сучасному стану демократич-
них перетворень в Україні власти-
ве те, що, з одного боку, народов-
ладдя є символом жаданого май-
бутнього, а з другого – суспільні
інститути та ЗМІ, практика участі
населення у виборах співіснують
із розчаруванням у демократич-
ному реформуванні. Суперечності
проявляються також у поєднанні
інерції влади і постійного намаган-
ня наслідувати західні стандарти,
де визначення основних тенденцій
формування нових ціннісних
орієнтирів є базою для прогнозуван-
ня подальшого розвитку, а надбан-
ня нової якості є надзвичайно важ-
ливим для адекватнішого розуміння
особливостей політичної системи
та змісту політичних процесів, що
відбуваються в суспільстві.

Відомий вислів Уїнстона Чер-
чілла: «Повсюди доводиться чу-
ти, що демократія – найгірший
спосіб керівництва державою, од-
нак усі інші способи, що колись
були випробувані людьми, є ще
гіршими».

В Основному Законі України за-
значено: «Україна є суверенна і

незалежна, демократична, соціа-
льна, правова держава».

Ми можемо казати, що наша
демократія недосконала, модифі-
кована, однак немає сумніву в тому,
що Україна – демократична країна
в контексті тих процесів, за якими
її оцінюємо (автори наводять
їх далі). Демократія є змістом руху
нашої країни вперед, її існування.

3 історії розвитку демократії у світі

Як свідчить хід розвитку демо-
кратії, здебільшого її моделі спира-
ються на різні процедури та цінності.
Скажімо, концепція охоронної демо-
кратії Дж. Мілля та І. Бентама з ідеєю
захисту індивідуальних інтересів че-
рез усезагальне право голосу має такі
обов'язкові елементи: регулярні вибо-
ри, таємне голосування, конкуренція
політичних сил [6]. Натомість ідею
партисипітарної демократії мож-
на охарактеризувати, як зазначає
Б. Барбер, так: «Демократію участі
розуміють як пряме правління
освічених громадян. Громадяни –
це не просто індивіди з приватни-
ми інтересами, а добре інформовані
суспільні громадяни» [5].

Тому логічно, що Б. Гуггенбер-
гер, вказуючи на необхідність створення
в майбутньому комплексної
теорії демократії, слушно наголо-
шував: «Будь-якій теорії демократії,
що задовольняє вимоги сучасності,
необхідно бути досить комплекс-
ною й одночасно гнучкою. Теорія
демократій ... має комбінувати
якомога більшу кількість уяв-

лень західних теорій та соціально-
значущих практик» [1].

Конкретна держава обирає свій
тип демократії шляхом розв'язання
дилем, пов'язаних з її власною
історією, геостратегічним стано-
вищем, природними та людськи-
ми ресурсами. Демократія дедалі
чіткіше проявляється як об'єктивна
закономірність світового політичного
розвитку.

С. Хантінгтон у книжці «Тре-
тя хвиля» стверджує, що демокра-
тизація є міжнародним процесом
та здійснюється хвилями, захоплює
відразу декілька країн, впливає на
них як позитивно, так і негативно.
«Хвиля демократизації є пере-
ходом групи країн від недемократич-
них режимів до демократичних,
що відбувається в певний проміжок
часу, і за чисельністю істотно пере-
важають ті країни, в яких у цей же
час розвиток відбувається у проти-
лежному (тобто антидемократично-
му) напрямі» [8]. Ці етапи в історії
Хантінгтон називає «зворотною
хвилею» (або «хвилею відкату від
демократизації» – «reverse wave»).

На основі аналізу історичного
матеріалу Хантінгтон виокремлює
такі хвилі демократизації: I, довго-
тривала, – 1828–1926 рр.; I хви-
ля відкату – 1922–1942 рр.; II, ко-
ротка, – 1943–1962 рр.; II хвиля
відкату – 1958–1975 рр.; III хвиля
демократизації – з 1997 року.

За класифікацією Хантінгтона,
демократія в Україні належить до
«нових демократій», які виника-
ють у контексті третьої світової
хвилі. Українська демократія ли-

ше формується і не має, власне, ні соціальної, ні політичної, ні ціннісної основи. Здебільшого дослідники акцентують увагу на традиціях Київської Русі, Запорізької Січі, однак ми чудово розуміємо, що соціалізація поколінь за роки радянської влади була порушена, тому спиратися на ці традиції можемо лише умоглядно, міфотворчо. Тож починаємо цей відлік лише з часів «розбудови» чи ще кількох останніх років від часу розпаду Радянського Союзу.

Демократичний перехід і сталий демократичний розвиток – це проблема не тільки політичної виваженості впливів на державно-владні інститути з боку ключових суб'єктів політики, а й балансу економічних інтересів олігархії і середнього класу за право вільного підприємництва в будь-якій країні.

Рівень демократії в нашій країні за показниками, на які звертає увагу світова спільнота, наче відповідає рівню найрозвиненіших демократичних країн Європи та Північної Америки: в українському парламенті представлено декілька політичних партій і блоків, близько 35% усіх депутатів згруповані в опозиційній фракції, а президент обирається всенародно. Але демократія від цього не збільшується. З'являються лише її нові назви і визначення. А до критеріїв демократизації країни долучаються суб'єктивні оцінки експертів, упевнених у тому, що демократії, кращої за їхню, у світі немає.

Можна погодитися з експертами, що загалом Україна має досить непогані перспективи для розквіту демократії.

Наразі можна виокремити такі ознаки демократії в Україні: 1) принцип народного суверенітету; 2) громадянський консенсус, тобто принципова згода основної частини громадян дотримуватися встановлених правових умов, у межах яких мають досягатися часткові цілі. Цей принцип потребує використання форм і процедур, які дають змогу виявити політичну більшість. Основними серед них є представницьке правління та форми безпосередньої демократії; 3) правління більшості передбачає ще один принцип демократії – дотримання та охорону прав меншості [4]. Ми можемо впевнено стверджувати про наявність такого принципу в Україні; 4) участь народу в здійсненні державної влади. Влада в нашій країні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову гілки. Поділ влади та взаємна урівноваженість її гілок на основі механізму стримувань і противаг унеможливають зосередження державної влади в одному органі чи узурпацію її однією особою. Україні, на думку багатьох

дослідників, потрібно ще розвивати свою систему стримувань і противаг; 5) принципи рівності і свободи. Українська держава встановлює певні вимоги, яким має відповідати діяльність кожного її громадянина. Межею свободи будь-якої людини є свобода інших людей. Принципи свободи та права деталізуються в Конституції України. Демократія передбачає надійні гарантії прав і свобод особи, в тому числі судові. Та чи повною мірою притаманне це нашій державі?; 6) ще одним принципом демократії є політичний та ідейний плюралізм, згідно з яким політичне життя має включати багато різних взаємозалежних і водночас автономних політичних груп. Безперечно, в Україні наявна багатопартійність. Плюралізм передбачає також політичне суперництво, наявність та офіційне визнання опозиції до влади.

Ризики та перспективи демократизації України

Нині Україна перебуває на шляху демократичних перетворень – удосконалення наявних та запровадження нових основ демократії. Легітимність влади, від якої суспільство очікує ефективного управління та вирішення актуальних питань, є необхідною умовою для успішної демократизації. Однак під час розв'язання злободенних суспільних проблем українська влада, залишаючись легітимною, не завжди використовує демократичні методи, що припускають тривале узгодження обговорюваних питань з усіма акторами політичного процесу.

Розвиток демократії нині стикається із загрозами і викликами, пов'язаними з глобалізацією суспільства, поширенням терористичної загрози, етнічними конфліктами, що призводить до серйозних змін у функціонуванні сталих демократичних інститутів.

У сучасних умовах оцінка ризику є теоретичною базою для прийняття рішень і в політиці. Розширене тлумачення ризику ідентифікується з поняттям невизначеності, що означає неможливість точного прогнозування оптимального вектора розвитку складної системи політики та несе в собі не тільки ймовірність негативних наслідків, а й позитивні можливості.

Сучасні дослідники теорії ризиків стабільності демократії в різних країнах виокремлюють, наприклад, певні аспекти, які треба аналізувати: 1) населення та дохід; 2) національні пріоритети держави; 3) економіко-географічне положення; 4) уряд та соціальні служби; 5) культурні, релігійні та моральні цінності; 5) відкритість до зовнішніх зв'язків; 6) відкритість

влади та її взаємодія з громадянами; 7) конституційні принципи та конфлікти в уряді; 8) гнучкість національних політичних інститутів; 9) роль армії, церкви, партій, преси, освітніх закладів у державі; 10) упливи та джерела опозиції панівній владі; 11) наявність військових виступів та терористичних актів; 12) кількість та умови утримання політичних в'язнів; 13) рівень офіційної корупції; 14) зовнішні відносини; 15) іноземні інвестиції; 16) міжнародні угоди; 17) членство в міжнародних організаціях; 18) позиція країни щодо певних міжнародних питань, голосування в ООН; 19) фінансова підтримка з боку інших держав; 20) ситуація в регіоні; 21) дотримання прав людини; 22) воля до влади та політична активність осіб при владі; 23) опозиція за межами країни; 24) долучення до терористичних актів у інших країнах; 25) дипломатичні конфлікти [7].

До аналізу ризиків стабільності демократії в Україні можна застосувати теорію Ф. Шміттєра, який виокремлює внутрішні дилеми, притаманні сучасній демократії незалежно від місця та часу її появи, а також зовнішні, що піддають сумніву сумісність нових демократичних правил і практики з наявними соціальними, культурними та економічними умовами.

Створення демократичних політичних інститутів та практик у сучасній Україні супроводжується гострими суперечками про їхню доцільність і можливість застосування в українському політичному процесі. Орієнтаційна складова політики змінюється повільно, тому усвідомлення громадянами необхідності демократичної інституціоналізації стикається з традиційним підходом до політичної сфери.

Однією з головних економічних перешкод демократичного розвитку сьогодні є відсутність середнього прошарку суспільства, малозабезпеченість більшої частини населення. А майбутнє демократії в країні, як відомо, пов'язане з розвитком її економіки.

Більшість дослідників одностайні в тому, що стабільність демократії залежить від широкої підтримки з боку громадян. Громадянське суспільство не може бути просто запозичене, воно має формуватися на основі традиційної культури з огляду на економічний і політичний розвиток країни, зростання добробуту і самосвідомість народу.

Політичний режим є демократичним тільки в разі, якщо він представляє інтереси широких верств населення. Політична еліта повинна правити в інтересах більшості суспільства, а не для вигоди привілейованої меншості.

Демократія виходить з цінності кожної людини, тому прагне до створення цивілізованих умов життя для всіх громадян незалежно від багатства і таланту.

Дж. Сарторі істинним ворогом, загрозою демократії вважає вимогу «чистішої» та досконалішої демократії. Демократія не може не супроводжуватися створенням міфів, сприятливих для неї. Однак часно не реалізовані міфи перетворюються на утопію, що й руйнує демократію.

Отже, ще небезпечнішою є незріла демократія, з якою ми, на жаль, стикаємося в українському суспільстві й парламенті. Адже така демократія найлегше з'єднується з охлократією, більше того, з тією диктатурою «митингової стихії», яку ще 1918 року критикував Ленін.

Політологи виокремлюють три етапи у здійсненні демократичних перетворень: I. Лібералізація. Тут мають відбутися зміни у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства. Громадянське суспільство стає активнішим, а серед еліти спостерігається ініціатива реформування політичної системи в країні. II. На етапі демократизації мають бути усунені всі суперечності між різними гілками державної влади, сформовані оновлені політичні інститути, внесені зміни до законодавства. III. Консолідація демократії і, як наслідок, – досягнення демократичної стабільності. Цей перехід може бути дуже тривалим. Утвердження демократії визначається здатністю політичних акторів досягти консенсусу.

Для України як однієї з держав, що недавно стали на шлях демократичних перетворень, першочергове значення має питання спроможності інститутів демократії витримати випробування часом, вистояти в політичних конфліктах і кризах. Значною мірою це залежить від типу політичного режиму, що створився в країні.

Так, В. Полохало класифікує політичний режим в Україні як «напівавторитарний», створений вітчизняними лідерами, що прагнули передусім захистити власні інтереси, але водночас зберегти видимість демократії [3]. Та дослідник знаходить реальні передумови для успіху процесу демократизації українського суспільства. Вони, на його думку, полягають у поступовій активізації громадянського суспільства та наявності в країні демократичної контролі.

Відповідно до теорії А. Лейпхарта, оптимальним політичним режимом для України, якщо вона, звісно, хоче бути демократичною державою, має стати співсуспільна демократія, яка є характерною для більшості європейських країн і яка

виявилася більш-менш нейтральною щодо категорій «західних» і «незахідних» типів демократії. Ця теорія застосовується до суспільств, що характеризуються розподілом на сегменти. Сегменти можуть бути релігійного, ідеологічного, мовного, етнічного, національного й подібного характеру. Головною метою співсуспільної демократії є вирівнювання суперечностей та створення системи обмежень і противаг для великої кількості політичних еліт, а основною ознакою – співпраця еліт [2].

На підставі аналізу наукової літератури та українських політичних реалій можна запропонувати концептуальну модель демократизації українського суспільства, яка має такі складові:

1. Розвиток громадянського суспільства та зниження рівня віддаленості влади і громадян.

2. Сприйняття демократії як цінності більшістю громадян, порівняно високий ступінь їхньої політичної освіченості, що дає людям можливість робити свій вибір свідомо, на основі знань і раціонального розрахунку.

3. Формування політичної еліти, що сповідує демократичні цінності.

4. Досягнення консенсусу між різними політичними силами. Подолання суперечності між демократичною формою та недемократичною сутністю інститутів влади. Набуття політичними інститутами не тільки демократичної форми, а й демократичного змісту, продукування ними реальної демократичної політики.

5. Високий соціально-економічний рівень розвитку держави, економічна стабільність, переважання середнього класу – це саме ті три основні характеристики, запропоновані Є. Вятром для визначення рівня демократизму політичного режиму.

6. Збереження чесних, змагальних та регулярних виборів.

7. Захист прав меншості. Думка більшості, виражена демократичним шляхом під час виборів, є необхідною, але недостатньою умовою демократії. Лише поєднання уряду більшості й захист прав меншості становлять демократію.

8. І, як зазначає Фелікс Рудич у статті «Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення»: «Гідний лідер-керівник держави повинен брати на себе політичну відповідальність і мати активну позицію стосовно процесів, які відбуваються в країні; об'єднуючи націю, він має бути свідомий того, що інтереси політичної нації є абсолютним пріоритетом стосовно будь-яких, зокрема й регіональних, інтересів; він має тримати на належному рівні планку інтелектуальних вимог до самого себе». Шарль де

Голль: «Справжня шкала, яка дає право наказувати, – це висока культура».

9. Активна життєва позиція молоді. Саме ця соціальна група закладає основи майбутнього благополуччя будь-якої країни. Від того, наскільки глибоко молодь інтегрована в усі сфери життя, залежать напрям і темп розвитку суспільства.

10. Формування сприятливого зовнішнього оточення, вироблення адекватної новому режиму зовнішньої політики, заснованої на узгодженні наявних у суспільстві інтересів, у тісній співпраці з парламентом, політичними партіями і з урахуванням громадської думки. (Про це йтиметься в наступному підрозділі.)

З наявних у підсвідомості ідей демократизація має перейти в активну свідому діяльність, до якої залучатимуться всі члени українського суспільства.

У Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» зазначається, що становлення України як незалежної демократичної держави відбувається в період кардинальних політичних і економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін у системі міжнародних відносин, які характеризуються виникненням нових незалежних держав, появою нових регіональних центрів сили в міжнародних відносинах, переходом від ери конфронтації до ери відкритості і співробітництва, зникненням військово-політичного та ідеологічного протистояння в Європі. Процес державотворення й побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входженням до світового співтовариства і пошуками нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі.

З огляду на своє геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал Україна може і повинна стати впливовою світовою державою, здатною виконувати значну роль у забезпеченні політико-економічної стабільності в Європі.

Поза світовими глобальними й регіональними інтеграційними процесами становлення політично стабільної, демократичної, економічно процвітаючої України просто неможливе. Поступове цілковите долучення до європейських та світових міжнародних політичних й інших процесів, розвиток України як надійної ланки в будівництві нової, мирної, стабільної та процвітаючої

всесвітньої системи міжнародних відносин, нової європейської архітектури безпеки є важливим завданням зовнішньої політики нашої молодшої держави.

Україна має чітко визначити геополітичні пріоритети державної політики – найскладнішу й доленосну проблему національних інтересів. Так, Україна в своїй перспективі розвитку має декілька шляхів: 1) наслідування «старшого брата» – Росії; 2) протягом 19 років незалежності України її відносини з Європейським Союзом нагадують радше наміри, а не угоду про вступ до європейського політичного, правового, економічного простору. Щоправда, за оцінками лідерів Європейського Союзу, проблема вступу України до ЄС на порядку денному на найближчі 10–15 років не стоїть. Але ХХІ століття тільки почалося, і приєднання України до ЄС залежить від того, наскільки швидко наша держава наблизиться до європейських стандартів і почне відповідати їм; 3) дедалі популярнішим у політичних колах українців стає шлях євроатлантичної інтеграції, для якої демократичні цінності є основою стабільного розвитку.

Важливим завданням зовнішньої політики України є збалансованість і диверсифікація своїх зовнішньополітичних зв'язків, які дали б їй можливість уникнути односторонньої залежності від тієї чи іншої сильної держави або організації.

Головний виклик для України міститься не зовні, а всередині, має внутрішній характер і полягає у невідповідності її сучасного стану прийнятним у демократичному світі критеріям. На цей виклик нинішня правляча політична еліта України не відповіла, хоча мала досить часу і більш ніж досить повноважень.

Е. Бенеш писав: «Найперше демократія означає працю, працю велику, головним чином малопомітну, працю систематичну, наполегливу, постійну і напружену». Громадянство, розвинений громадянський стан є цінностями, бо вони підносять людину, цивілізують її, формують порядок, заснований на свободі й відповідальності. У контексті співпраці з демократичними країнами Україна могла б разом запозичити їхній досвід у цій сфері.

Соціальний порядок у відносинах – універсальна цінність будь-якого суспільства. Демократія – це постійно діючий, але впорядкований конфлікт. Іноді він набуває значних масштабів, але від цього міжнародне товариство в підсумку тільки виграє. Отже, культура конфлікту також є важливим здобутком демократії.

На очах сьогодення демократія поширюється по всьому світу. Нині більша, ніж будь-коли в історії, кількість людей користується правом, проголошеним в їхніх інтересах статтею 21 Загальної декларації прав людини, – брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

Сучасна Україна, на нашу думку, робить перші спроби ідентифікації цілей і пріоритетів національного розвитку, напрацювання позитивного досвіду формування політичної стратегії і тактики як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Водночас досвід перших кроків становлення національної системи державного управління дає підстави для висновку про те, що рівень політичної компетентності та відповідальності кадрів, якість підготовки довгострокових і короткострокових політичних стратегій та реалізації тактичних заходів є доволі низькими. Задля ефективності демократії в Україні має напрацьовуватися консолідаційна ідеологія духовною та політичною елітами. Історія мусить об'єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами.

Майбутнє демократії тепер пов'язується не тільки з демократією в політичній сфері, а й в економічній, соціальній, культурній та інших галузях життєдіяльності суспільства.

Усі групи суспільства мають почуватися його невід'ємною частиною, а воно – спільним для них. У цьому полягає суть демократії. Без цього демократія приречена на провал.

Потрібно також зазначити, що демократія нерозривно пов'язана з законністю. Вона зміцнює повагу до законності, перетворюючи людей на найголовніших державних прав. Та водночас вона залежить від законності, оскільки без дотримання законів неможливо організувати вільні вибори, провести їх чесно або вирішити суперечки щодо виборчого процесу.

Виховання демократичної культури в соціальному житті України може бути успішним завдяки залученню інтелігенції до цієї справи на широкій суспільній основі. Саме в такий спосіб розвивалася національна демократія в Чехії, Швейцарії, Польщі, країнах Балтії.

Для демократії немає нічого важливішого за вільні і сильні засоби масової інформації. Щоб вибори були справді чесними, різні партії та кандидати повинні мати рівний доступ до засобів масової інформації. Неприпустимо, щоб в Україні державна влада або влада грошей забезпечувала можливість висловлюватися одним і позбавляла цієї можливості інших. Не

менш важливо й те, щоб справді незалежні журналісти піддавали уряд та опозицію ретельному вивченню.

Обираючи стратегію внутрішньої та зовнішньої політики, Україні потрібно виробити гнучку тактику й сильну політичну волю задля реалізації поставленої мети. Будь-яка стратегія, будь-який план не можуть здійснитися самі собою. Потрібні рішучі дії з чіткою метою владних структур, політичного класу, підтримувані суспільством і спрямовані на те, щоб переломити несприятливий перебіг політичних, економічних, соціальних і духовних процесів і не лише вивести Україну з кризи, а й зробити її політично стабільною, економічно потужною, незалежною державою, яка впевнено торує шлях у майбутнє.

Міжнародне співтовариство разом із домінуючими в світі демократичними силами просто не дадуть Україні зійти з демократичного шляху. Об'єднана Європа, Сполучені Штати Америки та й Росія об'єктивно зацікавлені в сильній демократичній Україні.

Беручи до уваги всі проблеми та недоліки побудови демократії в країнах, які пройшли цей шлях, наша держава все-таки має виробити власну модель, що враховуватиме історичні та культурні цінності, котрі виникли на теренах України, є природними для політичної свідомості наших громадян, інтегруючи досвід провідних країн світу.

Джерела

1. Гуггенбергер Б. Теория демократии // Полис. – 1991. – № 4. – С. 7.
2. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы // Полис. – 1992. – № 1–2.
3. Полохало В. Від авторитаризму до авторитаризму // Дзеркало тижня. – 2004. – № 34 (28 серп.).
4. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) – К.: Либідь, 2002.
5. Barber B. Participatory Democracy // Encyclopedia of Democracy. – Vol. 3. – NY, 1995. – P. 923.
6. Beetham D. Liberal Democracy and the Limits of Democratization // D. Held. Prospects for Democracy: North, South, East, West. – Stanford, 1993.
7. De la Torre, J., Neckar D. Forecasting political risks for international operations, International Journal of Forecasting. – Amsterdam, 1988. – Vol. 4. – № 2.
8. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman and London, 1991. – С. 15.